

ปัจจัยเสริมสร้างการบูชาเทพฮินดู อย่างสัมมาทิฐิในสังคมไทย**

Factors of Worshipping Hindu Deities by Sammāditthi in Thai Society

กฤติยา วโรดม

Krittiya Varodom

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahachulalongkorntajavidyalaya University,

79 Moo 1, Lamsai, Wang-noi, Phra Nakorn Si Ayutthaya 13170, Thailand.

Email: k_varodom@hotmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเทพฮินดูในกลุ่มชาวไทยพุทธให้มีความเป็นสัมมาทิฐิ ด้วยวิธีคิดและปฏิบัติตามวิถีพุทธ โดยที่ไม่ปฏิเสธความเชื่อที่บุคคลมีอยู่เดิม

ผลวิจัยพบว่า ชาวพุทธสามารถเคารพบูชาเทพฮินดูได้ โดยไม่ขัดกับหลักคำสอนของศาสนา หากบูชาอย่างมีสัมมาทิฐิ กล่าวคือ เห็นว่าการบูชาเทพคือบูชาธรรม การกระทำพิธีกรรมเกี่ยวกับเทพคือการปฏิบัติบุญกิริยาวัตถุ และเทพก็คือกัลยาณมิตรที่จะชักนำผู้ศรัทธาให้เดินบนเส้นทางแห่งพระนิพพานได้เช่นกัน แต่การจะเห็นและปฏิบัติเช่นนี้ได้ต้องเป็นผู้ที่รู้จักคิดหรือคิดเป็น ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า โยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นปัจจัยภายในตัวบุคคล และจะต้องมีปัจจัยภายนอกที่เป็นปรโตโมหะประกอบด้วย ได้แก่ (1) ความรู้ในที่มาของเทพและความเชื่อมโยงกับหลักธรรมคำสอนของศาสนาฮินดูในระดับพื้นฐาน (2) ความรู้ในหลักธรรมคำสอนของศาสนาพุทธ (3) รู้จักการตีความทางศาสนา และเมื่อบุคคลต่างมี โยนิโสมนสิการในเรื่องราวเกี่ยวกับเทพฮินดูแล้ว ก็จะทำให้มุมมองเปลี่ยนไปอย่างเป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่าย ทั้งนี้หลักธรรมทางพุทธศาสนาระดับพื้นฐานที่ช่วยให้บุคคลเกิดมุมมองเช่นนี้ได้ ได้แก่ บุญกิริยาวัตถุ พรหมวิหารธรรม กัลยาณมิตรธรรม และการยึดมั่นในหลักการของศาสนาพุทธ อนึ่ง ผลการวิจัยนี้ยังสามารถใช้ได้กับความเชื่อในเรื่องอื่นๆ ทำนองเดียวกันนี้ด้วย

คำสำคัญ : การบูชา; เทพฮินดู; สัมมาทิฐิ; สังคมไทย

* Received February 22, 2017; Accepted July 18, 2017.

Abstract

This study is qualitative research. The main purpose is to present the development method of right belief (Sammāditthi) about Hindu deities in Thai Buddhist Society by Buddhist way, and this study does not intend to deny their beliefs.

The results is that the Buddhist can worship the Hindu deities by Sammāditthi (the right view) which is not against the Buddhist principle. It is to understand that worshipping deities is worshipping dhamma, and doing ritual is doing Puññakiriya-vatthu (grounds for accomplishing merit). Deities are true friends who induce the believers keep the way to nirvana also. However, the persons who can think and follow this concept must have Yonisomanasikāra which is internal factors, and Paratoghosa which is external factors. Paratoghosa are knowledge about (1) deities's background which relate to Hindu dhamma, (2) Buddhamma, and (3) religious interpretation. If people have Yonisomanasikāra to the belief in Hindu deities, they will see Hindu deities can give utilities to every party, the believers and nonbelievers. The basic Buddhamma supported this concept is Puññakiriya-vatthu, Brahmavihāra, Kalyānamitta-dhamma, and standing for Buddhist principle. This research result can be adapted to other believers of different faiths in the like manner.

Keywords: Worshipping; Hindu Deities; Sammāditthi; Thai society

บทนำ

ปัจจุบันการกราบไหว้บูชาเทพฮินดูโดยหวังให้บันดาลผล ได้กลายเป็นกระแสนิยมขึ้นในสังคมไทย ดังจะเห็นได้ว่า เทศกาลทางศาสนาของฮินดูมีคนไทยเข้าร่วมงานกันอย่างเนืองแน่น เช่น งานนวราตรีของวัดพระศรีมหาอุมาเทวี (วัดแขกสีลม) ที่มีผู้คนเข้าร่วมงานเรือนแสน หรือปรากฏการณ์ที่มีเทวาลัยเทพฮินดูที่สร้างโดยคนไทยผุดขึ้นเป็นดอกเห็ดทั้งในกรุงเทพฯ และชานเมือง กระแสนี้ยังได้ลุกลามเข้าไปถึงในวัดพุทธศาสนา พระภิกษุสงฆ์หันมาตอบรับโดยสร้างรูปเคารพเทพฮินดูไว้ให้คนมากราบไหว้บูชา บางแห่งมีความใหญ่โตโดดเด่นยิ่งกว่าพระพุทธรูปประจำโบสถ์วิหารด้วยซ้ำ บางวัดมีการโฆษณาประชาสัมพันธ์เกาะกระแสเทพฮินดูชวนให้คนเข้ามาบูชา ทั้งที่ศาสนาพุทธเป็นศาสนาแบบอเทวนิยมและมีคำสอนเน้นหลักเหตุผล จึงเป็นสิ่งที่น่ากังวลถึงความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และการไม่สามารถพัฒนาปัญญาของชาวพุทธไทยอันเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนาได้ และหากมองในแง่ประโยชน์ของสังคมและประเทศชาติ จะเป็นอย่างไรถ้าประชากรมีความหลงมกมาย ขาดความสามารถคิดด้วยเหตุผล นิยมอ่อนวอนอำนาจ ลี้ลับ บ่มเพาะนิสัยการพึ่งพิงผู้อื่นด้วยการอ่อนวอน ซึ่งมีลักษณะเดียวกับการให้สินบน และยอมให้ผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่ตามความคิดของตนมาบงการชีวิต โดยที่ไม่รู้จักเข็ดหลาบ

การปฏิบัติลักษณะเช่นนี้ย่อมซึมซับเป็นอุปนิสัยโดยรวมของประชากรได้ไม่ยากโดยการเปิดใจยอมรับผ่านความคุ้นชินจากความเชื่อทางศาสนา ด้วยความเคารพและนำหลักคำสอนไปปฏิบัติตาม หรือประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม (Inthanon, 2016) เพราะว่าศรัทธาในทางศาสนาเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการเข้าถึงความจริงหรือปัญญา กล่าวคือ ศรัทธาเป็นเครื่องชักจูงให้ผู้คนโน้มนำให้บุคคลเริ่มต้นปฏิบัติธรรม ศรัทธาคอยจรรโลงการปฏิบัติธรรมให้ดำเนินต่อไปด้วยความเพียรพยายาม (Vichai, 2016) และนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ (Pongpha, 2016)

อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเรื่องเทพฮินดูและพิธีกรรมแบบพราหมณ์-ฮินดูอยู่กับสังคมไทยมาหลายร้อยปี จึงไม่ใช่เรื่องที่จะปฏิเสธได้ ดังนั้นจึงควรพิจารณาว่า จะทำอะไรให้ความเชื่อนี้ไม่นำพาผู้คนไปสู่ความเสื่อมและยังสามารถก่อให้เกิดประโยชน์ได้ เพราะแท้จริงแล้วเรื่องราวของเทพเจ้าในศาสนาต่างๆ มีหน้าที่หนึ่งคือ เป็นเครื่องมือสอนจริยธรรมแก่มวลชน เช่นเดียวกับเรื่องราวของเทวดาในศาสนาพุทธที่เป็นสัญลักษณ์ของจริยธรรมและคำสอนตามพุทธปรัชญา (Marasinghe, 1974) หรือ อุดมการณ์ของโพธิสัตว์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน (Singh, 2016) ผู้วิจัยจึงประสงค์จะศึกษาหาแนวทางสร้างความสมดุลระหว่างความเชื่อเรื่องเทพเจ้าฮินดูและการพัฒนาปัญญา โดยอาศัยหลักการและวิธีการของพระพุทธศาสนาที่ผู้คนในสังคมคุ้นเคยและศรัทธาเป็นพื้นฐานอยู่เดิม ประกอบด้วย โยนิโสมนสิการหรือการสามารถคิดได้อย่างแยบคายมีเหตุผล ซึ่งถือเป็นปัจจัยภายในตัวบุคคล และปรโตโมสะ คือข้อมูลต่างๆ ที่เป็นในทางกุศล และมีประโยชน์เอื้อให้เกิดโยนิโสมนสิการได้ จัดเป็นปัจจัยภายนอก (Phra Bhramagunabhorn, 2006) โยนิโสมนสิการที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือ มุมมองใหม่ต่อเรื่องความเชื่อและการบูชาเทพฮินดูในสังคมไทย โดยเฉพาะในมุมมองของชาวพุทธ ซึ่งประกอบด้วยเหตุผลและสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกันของผู้คนในสังคมที่มีความเชื่อแตกต่างต่างกันไป

ผลการวิจัย

1. ความรู้ในที่มาของเทพและความเชื่อมโยงกับหลักธรรมคำสอนของศาสนาฮินดู

สิ่งที่บุคคลผู้บูชาเทพควรรู้ คือ ตำนานหรือเรื่องราวของเทพเจ้าในเชิงพิสดารนั้น ล้วนมีพัฒนาการผ่านมาตามยุคสมัย แตกต่างกันไปในแต่ละช่วงเวลา เพื่อสื่อถึงธรรมะที่มนุษย์ตระหนักรู้ในหัวเวลานั้นๆ และยังเกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันในสังคมของแต่ละยุค จากการศึกษาพบว่า เรื่องราวเกี่ยวกับเทพปกรณัมฮินดูมีบทบาทเช่นเดียวกับเทพปกรณัมในดินแดนอื่นๆ ของโลก ดังที่ โจเซฟ แคมพ์เบลล์ นักเทววิทยาที่มีชื่อเสียง ได้ทำการศึกษาและสรุปไว้ คือ บทบาทในการสะท้อนความลึกซึ้งของชีวิตและจักรวาล บทบาทในการจัดระเบียบสังคม บทบาทด้านจิตวิทยาหรือการสั่งสอนว่ามนุษย์ควรใช้ชีวิตอย่างไร (Boonsong, 2008) ส่วนที่พิเศษขึ้นมาต่างหาก คือ บทบาทในการเชื่อมโยงกับพระเจ้าหรือสัจธรรม อันเป็นลักษณะพิเศษของปรัชญาฮินดู บทบาทเหล่านี้สอดคล้องกับที่ แสง จันทร์งาม กล่าวไว้ว่า เทพปกรณัมและพิธีกรรมต่างๆ นั้น เป็นเปลือกนอกหรือเครื่องมือเพื่อดึงดูดใจให้บุคคลมาสนใจ แต่ที่แท้แล้วได้หล่อหลอมจริยธรรมและปรัชญาธรรมไว้ (Channgam, 2002) ดังนั้น ผู้ที่ศรัทธาและบูชาเทพให้ได้ประโยชน์จึงต้องรู้ถึงความเชื่อมโยงกับปรัชญาคำสอนทางศาสนาให้ได้ เพื่อนำไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม (Barahona, 2016)

ยกตัวอย่าง ศิวะนาฏราช เป็นปางที่สืบเนื่องจากตำนานพระศิวะแปลงเป็นโยคีลงไปปราบฤๅษีที่ไม่ตั้งตนอยู่ในศีลอันควรของดาบส เรื่องราวเล่าถึงเหล่าฤๅษีและเมียสาวที่มีมากในกามารมณ์และไม่เชื่อสัจย์ต่อคู่ครองของตน ตำนานนี้จึงเสมือนเป็นการสอนศีลธรรมจรรยาให้แก่มนุษย์ ซึ่งสอดคล้องกับศีลข้อ 3 ของพุทธศาสนิกชนด้วย อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นการเชื่อมโยงกับนามธรรมในระดับสูงขึ้น ได้แก่ ตำนานของพระแม่ทุรคาที่ต่อสู้กับมหาสูร การตีความแง่หนึ่งของชาวฮินดู คือ ควายคือสัตว์เดรัจฉานที่เป็นตัวแทนของสิ่งชั่วร้ายหรือสัญชาตญาณดิบของมนุษย์ หากมนุษย์ควบคุมไม่ได้จิตวิญญาณก็ย่อมร้อนรนไม่มีความสุข การต่อสู้กันของทุรคาเทวีกับมหาสูร นอกจากจะเปรียบเสมือนการต่อสู้กันระหว่างความดีและความชั่วในภาพรวมแล้ว เรายังหมายถึงปัญญาที่ช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นจากความมืดบอดด้วย (Gavin Flood, 1996)

จากการศึกษาความหมายของเทพและการบูชาเชื่อมโยงกับหลักสอนชั้นลึกซึ่งในศาสนาฮินดูนั้นพบว่า เทพเป็นส่วนหนึ่งของพระเจ้าที่หมายถึงสัจธรรมสูงสุด (Coomaraswamy, 1914) การได้ใกล้ชิดกับเทพคือการได้นำเสนอตัวต่อพระเจ้า โดยความหมายแท้จริงแล้วคือการเสนอตัวสู่เส้นทางธรรม เพื่อเป้าหมายสูงสุดคือการได้เป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้าซึ่งก็คือสัจธรรมสูงสุดในคำจำกัดความของเขา ซึ่งหากเทียบเคียงกับชาวพุทธก็คือนิพพาน ดังที่ท่านพุทธทาสได้ตีความไว้ว่า ไม่ว่าจะเรียกว่าพระเจ้าหรือนิพพานก็คือสัจธรรมสูงสุดที่เป็นสิ่งสากลเดียวกัน (Buddhadasa Bhikkhu, 2009) ส่วนการบูชามีความหมายในหลายระดับ ระดับสูงหมายถึง การปลุกวิญญาณผู้บูชาให้ตื่นขึ้นจากอวิชชา (วิเคราะห์จากคำว่า “puja” แยกออกเป็น “pu” มาจาก “purusa” หมายถึงมนุษย์และวิญญาณสูงสุด และ ja มาจาก “janma” หมายถึงการตื่นขึ้น

หรือการเกิดใหม่, Javaram V., 2016) การบูชาที่แท้ของฮินดูไม่เน้นที่อามิส ถ้ามีก็เป็นไปเพื่อการรู้จักสละออกและการแสดงน้ำใจ (สัมภาษณ์สดิต กุมาร, 19 กรกฎาคม 2559) สิ่งสำคัญที่สุดคือการบูชาด้วยใจอันบริสุทธิ์ นั่นคือมอบความรักภักดีโดยไม่หวังผลตอบแทน (Vivekananda Swami, 2003) เพราะเมื่อมนุษย์เกิดความภักดีแล้ว ก็ย่อมพร้อมที่จะน้อมนำเอาคุณธรรมของเทพเข้ามาใส่ตน ลักษณะเช่นนี้เท่ากับเป็นการปฏิบัติบูชา ซึ่งก็แตกต่างจากคำสอนในพุทธศาสนาที่ให้ความสำคัญกับปฏิบัติบูชามากกว่าอามิสบูชา แต่ในขณะเดียวกันก็ได้ปฏิเสธอามิสบูชาว่าเป็นสิ่งที่ดีเช่นกัน

2. ความรู้ในหลักการของพระพุทธศาสนา

ชาวพุทธในสังคมไทยมักมีคำกล่าวเชิงแบ่งแยกว่า ใครเป็นพุทธแท้ ใครเป็นพุทธเทียม แน่นอนว่าผู้ที่มีความเชื่อในเทพฮินดูมักถูกตราว่าเป็นพุทธเทียม ความรู้สึกเช่นนี้ย่อมไม่เป็นผลดีต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม หากชาวพุทธมีความเข้าใจในหลักการของพระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะสามารถวางตัววางตนในฐานะชาวพุทธได้อย่างเหมาะสม ทั้งฝ่ายที่เชื่อและไม่เชื่อในเทพฮินดู การวิเคราะห์หลักการของพระพุทธศาสนาในงานวิจัยนี้ ได้พิจารณาจาก 4 มิติ แล้วนำมาตีความผสมกัน ได้แก่

มิติแรก ศาสนาพุทธสอนให้หวังผลสำเร็จด้วยการลงมือทำอย่างเพียรพยายามตามเหตุผลและผลกรรมที่มนุษย์ได้รับเกิดจากกระทำของตนเองไม่เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ คำสอนนี้มีหัวใจสำคัญคือการมุ่งให้คนพึ่งพาตนเอง เป็นอิสระจากบ่วงร้อยรัดทุกอย่าง ไม่ต้องอิงอาศัยแม้กระทั่งพระศาสดา (Phra Bhramagunabhorn, 2006) ในมิตินี้เท่ากับว่า การเอาตนไปผูกพันพึ่งพิงกับเทพเจ้าเข้าข่ายขัดต่อหลักการ

มิติที่สอง เป็นเรื่องที่ศาสนาพุทธอนุโลมให้ใช้เรื่องของอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ได้ เพื่อเป็นเครื่องมือเชื่อมโยงสู่การอบรมสั่งสอนเพื่อให้ละจากสิ่งเหล่านี้อีกทอดหนึ่ง (Phra Bhramagunabhorn, 2006) ในมุมนี้จึงเท่ากับว่า ชาวพุทธยังสามารถสัมพันธ์กับเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์รวมถึงความเชื่อในเทพเจ้าได้ในระดับหนึ่ง

มิติที่สาม พิจารณาจากพุทธดำรัสที่ว่า “บูชา จ ปุชณียานิ เอตมมมงคลมุตตม” (Thai Tripitaka 25/1-9/6-8) ซึ่งแปลว่า บูชาบุคคลที่ควรบูชาถือเป็นมงคลชีวิต การบูชาในพระพุทธศาสนานั้น เป็นการแสดงออกถึงธรรมในตัวบุคคลเพื่อเคารพต่อธรรมที่มีในบุคคลอื่น จึงเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเหตุผล มิใช่เป็นการคำนึงถึงความศักดิ์สิทธิ์ แต่หากจะมองในแง่ความศักดิ์สิทธิ์ ก็เป็นความศักดิ์สิทธิ์ที่ดีกว่าและเหนือกว่าตนด้วยคุณธรรมความดี (Indasara, 1985)

หากมองจากสามมิตินี้ อาจสรุปในเบื้องต้นได้ว่า ถ้าชาวพุทธศรัทธาและบูชาเทพฮินดูในเชิงของการนับถือคุณธรรมความดีขององค์เทพ ซึ่งเป็นการเคารพบูชาอย่างมีเหตุผล ไม่ใช่การอ่อนน้อมรอคอยโดยไม่ลงมือทำ ก็น่าจะเป็นสิ่งที่กระทำได้ แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีอีกมิติหนึ่งที่มีข้อความที่กล่าวไว้ทำให้อาจคิดไปได้ว่า ผู้ที่ควรบูชานั้น ต้องไม่ใช่คนบวชหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาอื่น ซึ่งจะได้พิจารณาอย่างลึกซึ้งต่อไปในมิติที่สี่

มิติที่สี่ จากข้อความในพระไตรปิฎกที่ระบุถึงคุณสมบัติของอุบาสกจันทาล หรืออุบาสกชั้นเลวไว้ว่า (1) เป็นผู้ไม่มีศรัทธา (2) เป็นผู้ทุศีล (3) เป็นผู้ถืออมกตต้นข้าว (4) แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนา (5) ทำอุปการะนอกศาสนา ก่อน (Thai Tripitaka 22/175/292) ข้อความเหล่านี้อาจทำให้สงสัยได้ว่า เทพินดูเป็นทักษิณภายนอกศาสนา และเป็นเรื่องผิดที่ชาวพุทธจะศรัทธาและทำการเสมือนแสวงหาทักษิณานอกศาสนา ผู้วิจัยเห็นว่า ควรต้องตีความความหมายของทักษิณภายนอกศาสนาไว้เป็นสำคัญ

ก่อนอื่นต้องวิเคราะห์คำว่า “ศาสนา” คำนี้เป็นชื่อเรียกที่เกิดขึ้นภายหลังเพื่อแบ่งแยกกลุ่มชนตามความเชื่อ จนมาถึงปัจจุบันคนทั่วไปมักเข้าใจคำนี้ในเชิงของสถาบันหรือเครื่องมืออย่างหนึ่งในการแบ่งกลุ่มคนออกเป็นพวก และทำให้มีความรู้สึกว่าคุณที่อยู่นอกชื่อศาสนาเดียวกับตนเป็นคนละฝ่าย ดังนั้นการไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนา จึงดูเหมือนห้ามมิให้ท่านแก่นักบวชหรือผู้ทรงศีลที่ไม่ได้ชื่อนับถือศาสนาพุทธตามการแบ่งกลุ่มในปัจจุบัน แต่หากพิจารณาที่แก่นแท้แล้วจะพบว่า พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พระธรรมคำสอนโดยมิได้มีวัตถุประสงค์จะก่อให้เกิดกลุ่มก้อนหรือสถาบันใดๆ ซึ่งจะสังเกตได้ว่า พระองค์ทรงใช้คำว่า “ประกาศพรหมจรรย์” มิใช่ “เผยแผ่พระพุทธศาสนา” พรหมจรรย์ หมายถึง การประพฤติหรือการกระทำที่ประเสริฐ การประกาศพรหมจรรย์ จึงเป็นการเผยแผ่แบบแห่งการครองชีวิตอันประเสริฐ อันได้แก่การประพฤติ ศีล สมาธิ ปัญญา (Buddhadasa Bhikkhu, 2011) เป้าหมายของพระองค์จึงเป็นไปเพื่อประกาศหลักการหรือแบบแผนในการดำรงชีวิตที่ตีมตามทีพระองค์ทรงค้นพบ ให้ชาวโลกได้รับรู้และนำไปปฏิบัติ “เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข และเพื่อสันติภาพของมวลมนุษย” ดังนั้นหากจะนำคำว่าคนนอกศาสนาไปเทียบเคียงในช่วงเวลานั้น น่าจะหมายถึงผู้ที่มีคำสอนและความพฤติกรรม “บั่นทอนประโยชน์ บั่นทอนความสุขและสันติภาพของมวลมนุษย” การให้ท่านแก่บุคคลเหล่านี้ย่อมเปิดโอกาสให้ได้รับคำสอนที่พาหลงผิดไปจากทางอริยะทีพระองค์เฝ้าเพียรสั่งสอนได้

ด้วยเหตุนี้จึงสรุปได้ว่า หากทำความเข้าใจหลักการของพระพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้แล้ว ชาวพุทธก็สามารถเลือกปฏิบัติบูชาเทพินดูในทางที่ไม่ขัดกับหลักการได้

3. การตีความทางศาสนาและเชื่อมโยงสู่การปฏิบัติ

ดังทีกล่าวแล้วว่า เทพปกรณัมและการปฏิบัติทีเกี่ยวกับเทพเจ้ามกมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ซึ่งต้องอาศัยการตีความ การใช้สัญลักษณ์ของศาสนากีเพื่อสร้างความสำคัญให้แก่ความหมายของคำสอนและเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคำสอนกับกิจกรรมทางศาสนา จริ่งอยู่ที่สัญลักษณ์ทางศาสนาอาจตีความได้แตกต่างกันไป แต่พื้นฐานทีสำคัญคือการตีความเพื่อตึงศาสนิกให้เข้ามาใกล้ชิดกับศาสนาได้ตึขึ้นหมายถึงทำให้เกิดความรู้และความเข้าใจในคำสอนของศาสนาอย่างถูกต้อง (David Bastow, 1991)

การตีความทางศาสนานันมีได้ 2 ระดับ คือ การตีความเชิงความคิด เป็นการไขปริศนาธรรมด้วยการพยายามเชื่อมโยงตำนานให้สอดคล้องกับความหมายของคุณธรรมจริยธรรม เป็นเรื่องของการพยายามหาเหตุผล ซึ่งพบเห็นได้เสมอจากงานเขียนหรืองานเผยแผ่ศาสนาในปัจจุบัน แม้มีประโยชน์ แต่ไม่ค่อยเกิด

ผลอย่างยั่งยืน ในขณะที่อีกระดับคือ การตีความเชิงภาวนา ที่เกิดจากการใกล้ชิดด้วยการรับรู้รับฟังและร่วมปฏิบัติอย่างผูกพันเพื่อให้ค่อยๆ ซึมซับเข้าสู่จิตใจ เรื่องราวของเทพปกรณัมในอินเดียทำหน้าที่นี้ อาจเทียบได้กับชาดกของพุทธที่ผู้คนรับรู้รับฟังซ้ำแล้วซ้ำเล่า แทรกอยู่ในประเพณีและพิธีกรรมผ่านจากรุ่นสู่รุ่น จนซึมซับสู่จิตใจและนำไปปฏิบัติก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนและสังคม โดยอาจไม่รู้ถึงความหมายที่เป็นความรู้ทางปรัชญาเลยก็ได้ เช่น ผู้ที่ฟังเทศน์มหาชาติเสมอๆ ย่อมทำให้เป็นผู้เห็นคุณค่าของการเสียสละ หรือทางฮินดู ผู้ที่เคารพศรัทธาพระแม่สรัสวดี ย่อมเชื่อในคุณธรรมแห่งองค์พระแม่ที่ทรงเป็นเทพีแห่งการเรียนรู้ การนับถือพระแม่คือการเห็นคุณค่าของการศึกษาเรียนรู้ ผู้ที่บูชาพระแม่ย่อมต้องกระทำตนให้ใฝ่ศึกษาเล่าเรียน และแสวงหาความรู้ใหม่ๆ เสมอ หรือพุทธศาสนิกชนทางมหายาน ก็มีคติการรับเอาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรมาอยู่ในตัวของผู้ที่เคารพบูชา นั่นหมายถึงผู้นั้นย่อมต้องพยายามปฏิบัติตนละเว้นความโกรธและให้มีเมตตาแก่เพื่อนร่วมโลก ตามคุณสมบัติแห่งองค์พระโพธิสัตว์ด้วย พระองค์จึงจะอยู่ในตัวผู้นั้นได้ เป็นต้น เหล่านี้คือตัวอย่างความหมายของการตีความเชิงภาวนา (Pramual Pengchan, interview 30 May 2016)

การที่บุคคลจะตีความออกไปในลักษณะใดก็ขึ้นอยู่กับว่า ผู้ตีความต้องการอะไรในเวลานั้น และมีพื้นฐานความรู้หรือประสบการณ์อย่างไร สติธย์ กุมาร ได้ยกตัวอย่างการตีความว่า “หนูใหญ่ของพระพิฆเนศ หมายถึงการตั้งใจรับฟัง ท้องใหญ่หมายถึงพื้นที่สำหรับกลั่นกรองสิ่งที่รับฟังมาแล้ว ยิ่งท้องใหญ่ยิ่งกลั่นกรองได้ดี แต่ก็ต้องมีสติปัญญาที่ดีด้วยจึงจะกลั่นกรองได้อย่างเหมาะสม จึงต้องมีเศียรใหญ่หมายถึงสมองด้วย” หรืออาจตีความให้เข้ากับปัจจุบันก็ได้ เช่น “หนูที่เป็นสัตว์พาหนะของพระคเณศ หากเป็นภาษาอังกฤษคือคำว่า mouse จึงตีความเทียบกับเมาส์ที่ใช้กับคอมพิวเตอร์ที่เป็นเครื่องนำพาเราท่องโลกออนไลน์ ในความหมายคือ พาหนะของพระพิฆเนศสามารถนำเราไปในที่ใดๆ ก็ได้” (Sathit Kumar, Interview 19 July 2016) การตีความในลักษณะนี้อาจไม่ตรงกับหลักธรรมทางศาสนาเสียทีเดียว แต่ก็เป็นการตีความเพื่อสื่อถึงสิ่งที่ตนประโยชน์ในการคิดการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เป็นการโน้มน้าวใจนำเรื่องของเทพมาให้อดคล้องกับสิ่งที่ตนต้องการหรือมีความเชื่อ ซึ่งก็มักเป็นไปเพื่อแก้ปัญหาของตน นั่นก็เป็นบทบาทหนึ่งของเทพคือ การสะท้อนความปรารถนาของมนุษย์

สำหรับในหมู่ชาวพุทธแล้ว แนวคิดหรือทฤษฎีการตีความหนึ่งที่มีถูกพูดถึงคือ ภาษาคนภาษาธรรม ซึ่งท่านพุทธทาสได้ใช้เสมอในการเทศนาธรรม ท่านได้ยกตัวอย่างการตีความ พญามารหรืออสูรที่กล่าวในตำนานของศาสนาต่างๆ ว่ามีรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว ถืออาวุธมามุ่งทำลายมนุษย์และเทวดานั้น แปลโดยภาษาธรรมก็คือ สิ่งร้ายกาจที่ทำลายมนุษย์อย่างยิ่ง คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง (Buddhadasa Bhikkhu, 2006) ที่สำคัญคือ ท่านได้ใช้ภาษาคนภาษาธรรมในการตีความหลักธรรมของศาสนาอื่นมาเชื่อมโยงกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เช่น การตีความพระเจ้ากัปปโกไตรลักษณ์ หรือนิพพาน (Buddhadasa Bhikkhu, 2009) โดยท่านมีจุดประสงค์ตามปณิธาน 3 ข้อ คือ (1) เพื่อก่อให้เกิดความสัมพันธอันดีระหว่างศาสนา (2) เพื่อทำให้ศาสนิกได้เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน ซึ่งจะส่งผลไปสู่ข้อที่สาม (3) เพื่อให้ศาสนิกสามารถถอนตัวถอนตนออกจากวัตถุนิยมได้

จากการศึกษาทำให้ได้ข้อสรุปว่า การรู้จักที่จะตีความทางศาสนาให้เหมาะสม เป็นสิ่งสำคัญทั้งในหมู่ของศาสนิก ผู้ศรัทธา และผู้ที่เผยแพร่คำสอนของศาสนา และไม่ใช่แต่เฉพาะในศาสนาที่ตนเป็นศาสนิก แม้แต่เรื่องราวของต่างศาสนาก็ยังสามารถนำมาตีความเชื่อมโยงสู่หลักธรรมคำสอนในศาสนาของตนได้เช่นกัน เพราะต่างก็มีเป้าหมายเดียวกันคือสอนธรรมะให้แก่ศาสนิก อย่างไรก็ตาม ผู้จะคิดได้หรือตีความได้อย่างเหมาะสม ต้องมีความรู้ทางศาสนาที่ถูกต้อง หรือมีพื้นฐานทางจริยธรรมที่แข็งแกร่ง ที่จะสามารถควบคุมความปรารถนาของตนให้อยู่ในกรอบศีลธรรมได้

สำหรับงานวิจัยนี้ได้ให้ข้อเสนอว่า การบูชาเทพฮินดูและกระบวนการที่เกี่ยวข้องสามารถนำมาตีความเชื่อมโยงกับพุทธธรรมขั้นพื้นฐานได้อย่างดี ได้แก่ ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และบุญกิริยาวัตถุ คือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นเบื้องต้น โดยมีตัวอย่างการเชื่อมโยงว่า เมื่อผู้ศรัทธาประกอบพิธีกรรมบูชาเทพนั้น ก็ให้ปรับวิธีคิด จากการสวดอ้อนวอนขอที่จิตหวั่นไหวถูกครอบงำด้วยความต้องการหรือความกลัว เปลี่ยนเป็นการสวดมนต์เพื่อสร้างสมาธิและพลังใจ และจากการถวายของที่เสมือนเป็นสินบน ก็เปลี่ยนเป็นให้เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลบำรุงศาสนสถานและนักบวชที่มีอยู่ในสถานที่นั้นให้มีปัจจัยเพียงพอที่จะบำเพ็ญตนไปตามคำสอนของศาสนาได้ โดยมีเทพเป็นผู้ใหญ่ที่นับถือเป็นประธานรับรู้การให้ของเรา แม้แต่การซื้อสิ่งของบูชาจากพ่อค้าแม่ค้าก็คิดในเชิงของเมตตากรุณาได้ว่า เป็นการกระจายรายได้ในสังคม ช่วยให้พวกเขาเหล่านั้นมีอาชีพเลี้ยงตัว ซึ่งเทพย่อมชื่นชม ผู้บูชาก็จะเกิดความอิมใจและมีสติในการให้อย่างเหมาะสม ไม่ตระหนี่หรือให้มากจนเกินควร ส่วนเรื่องศีลนั้น ตามปกติเมื่อบุคคลใดเคารพศรัทธาเทพองค์ใดแล้วก็มีข้อกำหนดให้ปฏิบัติเพื่อบูชาองค์เทพนั้นๆ โดยพื้นฐานแล้วก็อยู่ในกรอบของศีล 5 สำหรับด้านการภาวนานั้น ก็มีอยู่ทั้งในระหว่างพิธีกรรมบูชาเทพและการปฏิบัติต่อเนื่องหลังจากนั้น โดยมีนัยว่า เมื่อผู้ศรัทธาสวดมนต์หรือกล่าวคำบริกรรมมุ่งจิตอยู่ที่องค์เทพ พวกเขาปรารถนาสิ่งใดก็ได้บอกกล่าวแก่องค์เทพไว้ ก็เท่ากับได้ผูกจิตมุ่งอยู่กับเป้าหมายนั้นด้วย จึงเป็นการทำสมาธิภาวนาที่จะช่วยส่งให้บุคคลนั้นเกิดปัญญาเห็นทางออกของเขาเองได้ ฉะนั้น พิธีกรรมโดยหน้าที่และความหมายเช่นนี้ยังทำก็ยิ่งเป็นประโยชน์ ทั้งนี้สามารถสรุปการเชื่อมโยงได้ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 : เปรียบเทียบกิจกรรมบูชาเทพฮินดูเข้ากับพุทธธรรมพื้นฐาน

กิจกรรม/พิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาเทพฮินดู	บุญกิริยาวัตถุ	ไตรสิกขา
1. ถวายเงินหรือสิ่งของต่อเทพ : มอบให้เพื่อบำรุงศาสนสถานและนักบวชในที่แห่งนั้น 2. ซื้อเครื่องบูชาจากพ่อค้าแม่ค้าด้วยใจคิดช่วยเหลือให้มีรายได้	ทาน	การกระทำที่เจือด้วยเมตตา และกอบปรีย์ด้วยเหตุผล : สติ/ปัญญา
3. ยึดแนวทางการประพฤติตนตามข้อกำหนด สำหรับผู้บูชาเทพองค์นั้นๆ	อยู่ในกรอบของศีล 5	ศีล
4. การสวดมนต์ภาวนามุ่งจิตสู่องค์เทพ เพื่อเป็นการบูชา และเพื่ออธิษฐานบอกกล่าวสิ่งที่ตั้งจิตปอง	ภาวนา	ทำให้จิตเกิดสมาธิ

3. มุมมองใหม่ที่เป็นสัมมาทิฐิ

คำว่ามุมมองใหม่นี้ ผู้วิจัยนำไปเปรียบเทียบกับลักษณะและบทบาทของเทพฮินดูที่รับรู้กันอยู่ในสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งได้จากการศึกษาครั้งนี้เช่นกัน มุมมองที่มีอยู่เดิมนั้นอาจจัดแบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม คือ (1) เทพในบทบาทผู้ทรงอำนาจบาปมี สามารถบันดาลสิ่งต่างๆ ให้เป็นไปทั้งด้านร้ายและดี (2) เทพในบทบาทบรมครูของศาสตร์แขนงต่างๆ (3) เทพในบทบาทธรรมบาล คือเทพผู้ปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา และ (4) เทพในบทบาทวัตถุมงคลหรือเครื่องรางของขลัง

การศึกษาครั้งนี้ประเมินได้ว่า เมื่อบุคคลได้รับรู้ข้อมูลจากปัจจัยทั้ง 3 ด้านแล้ว ย่อมเอื้อให้เกิดมุมมองใหม่ขึ้น ได้แก่

1) จากเทพในฐานะผู้ทรงอำนาจบาปมีที่บันดาลสิ่งต่างๆ อย่างปาฏิหาริย์ เปลี่ยนมาเป็นนับถือเทพในฐานะกัลยาณมิตร หรือปรีตโฆสะ ที่มอบเรื่องราวดีๆ คือกุศลธรรมมาสู่ตน ส่วนพิธีกรรมเพื่ออ้อนวอนบูชาเทพนั้น ก็เปลี่ยนเป็นพิธีกรรมเพื่อแสดงออกซึ่งบุญกิริยา

2) จากการที่มองว่าเทพเป็นบรมครูในศาสตร์แขนงต่างๆ เช่น ศิลปะ นาฏศิลป์ ก็จะสามารถเข้าใจได้ลึกซึ้งขึ้นไปอีกว่า เป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึงบุญคุณของผู้ริเริ่มและสานต่อศาสตร์นั้นๆ ให้พัฒนาขึ้นและรักษาไว้จนมาถึงเรา การเคารพเทพในฐานะนี้ก็คือการเคารพบูรพาจารย์ในศาสตร์ต่างๆ ของโลก หากเข้าใจเช่นนี้ พิธีกรรมบูชาครูผ่านการเช่นสรวงรูปปั้นหรือเศียรของเทพและฤๅษีก็จะมิใช่ความมงายอีกต่อไป และยังมีส่วนให้บูชาด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจในการศึกษาสรรพศาสตร์ที่เล่าเรียนนั้นด้วยความซาบซึ้ง แทนความเกรงกลัวฤทธิ์เดชหรือคำสาปแช่งอย่างขาดเหตุผล

3) จากฐานะธรรมบาลที่มีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา ก็เปลี่ยนเป็นธรรมบาลในความหมายของผู้รักษาศรัทธาและคุ้มครองผู้ปฏิบัติธรรม เพราะตามข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เทพฮินดูไม่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเลย แม้ว่าจะมีชื่อพระพรหม พระอินทร์ หรือท้าวจุลโลกบาลในคัมภีร์ของศาสนาพุทธ แต่ก็เป็นที่ได้เปลี่ยนจากเทพของพราหมณ์-ฮินดูมาเป็นเทพในพระพุทธศาสนาแล้วตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยมีเหตุผลตามพุทธวิธี เทพเหล่านี้แม้จะมีชื่อเหมือนกัน แต่ก็ไม่ถือว่าเป็นองค์เดียวกันเพราะมีบทบาทและตำนานที่แตกต่างไป และที่สำคัญเทพในพุทธศาสนาได้สมทานไตรสรณคมณ์ หมายถึงเป็นพุทธมามกะแล้ว ส่วนเทพของพราหมณ์-ฮินดูไม่ถือว่าเป็นพุทธมามกะ ดังนั้นการจะอุปโลกน์ให้เทพฮินดูเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนาจึงไม่เหมาะสม และได้กลายเป็นช่องทางให้เกิดการสร้างเทพฮินดูในวัด เพื่อให้พุทธศาสนิกชนกราบไหว้บูชาอย่างขาดความเข้าใจที่ถูกต้อง แต่สำหรับธรรมบาลในฐานะผู้รักษาศรัทธาและคุ้มครองผู้ปฏิบัติธรรมนั้น เป็นหน้าที่อันสมควรของเทพทุกตระกูล หากมองเห็นโดยโยนิโสมนสิการ

4) ในฐานะวัตถุมงคลและเครื่องรางของขลัง ก็เปลี่ยนเป็นวัตถุมงคลในฐานะเครื่องมือที่กัลยาณมิตรจะใช้เชื่อมสัมพันธ์ระหว่างผู้ศรัทธากับตน เพื่อจะได้มีโอกาสค่อยๆ แก้ไขความเชื่อที่มงายสู่สัมมาทิฐิ ในเบื้องต้นก็อาจจะเป็นเครื่องเตือนใจ เป็นสิ่งที่ช่วยสร้างขวัญและกำลังใจให้ปฏิบัติคุณความดีแล้วค่อยๆ ทำให้สามารถปล่อยจากสิ่งเหล่านี้ได้อย่างเด็ดขาด

นอกจากนี้ยังพบว่า สามารถมองเทพฮินดูในบทบาทอื่นๆ ที่แตกต่างไปจากในอดีตได้อีก ได้แก่

1) ในฐานะของสื่อศาสนสัมพันธ์ หมายถึง ทำให้เกิดความรู้สึกอันดีระหว่างศาสนา รับรู้คุณค่าที่มีในศาสนาของกันและกัน ส่งผลให้เกิดสันติภาพขึ้นในสังคม ประเทศไทยเป็นดินแดนที่มีอิสระเสรีภาพในการนับถือศาสนา โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นองค์ศาสนูปถัมภกแก่ทุกศาสนา ทำให้ศาสนิกต่างศาสนาอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ผิดจากอีกหลายประเทศที่มีปัญหาความขัดแย้งเนื่องมาจากความรู้สึกแบ่งแยกของผู้นับถือศาสนาต่างกัน การที่ชาวไทยพุทธให้ความเคารพนับถือเทพของฮินดู ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวพุทธและชาวฮินดูเป็นไปในทางที่ดี (หรือกรณีศาสนาอื่นก็เช่นกัน) ผู้นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในเมืองไทยมีทั้งผู้ที่มีเชื้อชาติไทยและต่างเชื้อชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ เมื่อพวกเขาารู้สึกว่าชาวพุทธไทยให้การยอมรับความเชื่อและพิธีกรรมของเขา และยกย่องให้เกียรติสิ่งที่เขาเคารพนับถือ พวกเขาจะรู้สึกปลอดภัยและอยู่ด้วยกันอย่างสงบ และตระหนักว่าควรต้องตอบแทนด้วยการร่วมมือร่วมใจสร้างสรรค์สังคมในแง่ต่างๆ แม้แต่กิจการของชาวพุทธก็ตาม ย่อมได้รับการช่วยเหลือเกื้อกูล

2) ในฐานะสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมประเพณี ด้วยเหตุที่พิธีกรรมและความเชื่อแบบพราหมณ์-ฮินดู ได้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมประเพณีไทยสืบเนื่องมาแต่โบราณ รวมถึงเรื่องราวและตำนานเกี่ยวกับเทพฮินดูก็ผสมผสานอยู่ในวรรณคดีและศิลปะของไทยด้วยเช่นกัน ถ้ามองในแง่นี้ก็จะทำให้สามารถยอมรับได้ว่าเป็นเรื่องธรรมชาติที่คนไทย (ซึ่งส่วนใหญ่ก็นับถือศาสนาพุทธ) จะเชื่อและศรัทธาในเทพฮินดู

3) ในฐานะร่องรอยของประวัติศาสตร์ ด้วยเหตุผลเดียวกันที่ว่า ความเชื่อเรื่องเทพฮินดูได้เข้ามาพร้อมกับอารยธรรมอินเดีย และได้ซึมซาบอยู่ในดินแดนนี้ตั้งแต่ครั้งก่อนจะเป็นประเทศไทย มีพัฒนาการความเชื่อผ่านยุคผ่านสมัยมาจนถึงปัจจุบัน

สรุป

ชาวพุทธสามารถเคารพบูชาเทพฮินดูได้ หากมีศรัทธาและบูชาอย่างเหมาะสม นั่นคือเมื่อบูชาแล้วไม่ได้ทำให้ตนห่างเหินไปจากไตรสรณคมน์ หรือคลาดเคลื่อนไปจากพระนิพพาน เกณฑ์ในการพิจารณาก็คือการบูชานั้นต้องไม่ทำให้ความโลภ โกรธ หลง มีกำลังแรงขึ้น ในทางกลับกันควรสามารถทำให้กิเลสตัณหาลดทอนลงได้ด้วย หากเป็นไปเช่นนี้ได้ก็เรียกว่าเป็นการเคารพบูชาเทพอย่างถูกต้องหรือเป็นไปอย่างสัมมาทิฐิ กระบวนการสร้างสัมมาทิฐิหรือแก้ไขมิจฉาทิฐิ ที่เกิดจากความเชื่อ ด้วยการมองให้เห็นถึงลักษณะและบทบาทของเทพฮินดูอย่างสร้างสรรค์ จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมาจากองค์ประกอบและปัจจัยหลายส่วนด้วยกัน ส่วนการจะนำมาปฏิบัติให้เกิดผลได้นั้น ต้องเริ่มจากการเห็นความสำคัญในโทษจากความเชื่อผิดๆ และประโยชน์จากการเปลี่ยนไปสู่ความเชื่อที่เหมาะสม ที่สำคัญคือความร่วมมือร่วมใจกันทุกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นเพื่อนชาวพุทธที่ไม่ได้ศรัทธาในเทพ องค์การการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และโดยเฉพาะพระสงฆ์ ผู้ซึ่งชาวพุทธให้การยกย่องศรัทธาอยู่แล้วในฐานะผู้ทรงศีลและเป็นเนืองนาบุญ เป็นผู้ช่วยให้แก่ชาวพุทธตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ผลที่ได้ย่อมเกิดวิถีแห่งการบูชาเทพบูชาธรรมในแบบของชาวพุทธ ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมประเพณีและไม่ขัดกับหลักคำสอนของศาสนา

References

- Ananda K. Coomaraswamy. (1914). *Myths of the Hindus & Buddhists*. New York: Henry Holt & Company.
- Barahona, H. (2016). Right Human Relations and World Peace. *Journal of MCU Peace Studies*, 4(1), 288-294.
- Bastow, D. (1991). The Possibility of Symbolism in Indian Religions. In *Symbols in Art and Religion*. ed. by Karel Warner. Delhi: Mortilal Banarsidass Publisher.
- Buddhadasa Bhikkhu. (2544). *Discourse for Dhammaduta*. Bangkok: Dhammasapa.
- Buddhadasa Bhikkhu. (2007). *Christianity and Buddhism*. (2nd ed.). Bangkok: Dhammasapa.
- Buddhadasa Bhikkhu. (2009). *Kaivalyadhama*. (4th ed.). Bangkok: Dhammadana Foundation.
- Campbell, J. and Moyer, B. (2008). *The power of Myth*. Thai Version by Baranee Boonsong. Bangkok: Amarin Printing & Publishing Press.
- Channgam, S. (2002). *Theology*. (4th ed.). Bangkok: Thaiwattanabhanit Press.
- Indasara, W. (1985). *Ethics in Buddhism*. Bangkok: MBU Press.
- Inthanon. V. (2016). Beliefs and Rituals Concerning Buddha Statue in Lan Na. *Journal of International Buddhist Studies*, 7(1), 95-109.
- Jayaram V. (2016). *Symbolism of Puja, the Ritual Worship of God in Hinduism*. Retrieved April 20, 2016, from <http://hinduwebsite.com/puja.asp>.
- M.M.J Marasinghe. (1974). *God in Early Buddhism*. Srilanka: University of Sri Lanka.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1966). *Thai Tipitakas*. Bangkok: MCU Press.
- Mahamakut Buddhist University. (1998). *Thai Tipitakas and Exegesis*. Bangkok: MBU Press.
- Pengchan, P. (2016). *Interview*, May 30.
- Phra Bhramagunabhorn (P.A.Payutto). (2006). *Buddha-Dharma (Extended Edition)*. (11th ed.). Bangkok: Sahadhammik.
- Phra Bhramagunabhorn (P.A.Payutto). (2006). *Dictionary of Buddhism*. (19th ed.). Bangkok: S. R. Printing Mass Product.

Pongpha, K. (2016). Pañcasikkhapada: Moral Practice for Family in Buddhism. *Journal of International Buddhist Studies*. 7(1), 47-52.

Sathit Kumar. (2016). *Interview*, July 19.

Singh, P. (2016). The Bodhisattva Ideal and Socially Engaged Buddhism: A Progressive Approach. *Journal of the International Association of Buddhist Universities*, 9(1), 70-80.

Vichai, V. (2016). Methods for Buddhist Academic Studies. *Journal of MCU Peace Studies*, 4(1), 106-118.

Vivekananda, S. (2003). *Bhakti Yoga*. England: Celepais Press.